

Πώς εμφανίζονται τά σπουδαιότερα έλληνικά κέντρα μέσα από τις «'Αποστολές τῆς Ρώμης»

1. Ναός του Διδυμίου Ἀπόλλωνα, τομή τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὸν Α. Thomas (1875).

Στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19ου αἰώνα μία ἔντονη ἀνάγκη ἀνανέωσης γίνεται αἰσθητὴ τόσο ἀνάμεσα στοὺς ἀρχιτέκτονες ὅσο καὶ στοὺς ἀρχαιολόγους, πού ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ πηγαίνοντας πρὸς τὴν Πελοπόννησο, τὶς Κυκλάδες ἀκόμα καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία. Ποτέ, μέχρι τότε, ἡ συνεργασία ἀρχιτεκτόνων καὶ ἀρχαιολόγων δὲν ὑπῆρξε τόσο στενὴ, ὅσο στὴ δευτέρῃ αὐτῇ περιόδῳ. Ἔτσι εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ πεῖ κανεὶς ποῖς — ὁ ἀρχιτέκτονας πού κέρδισε τὸ Βραβεῖο τῆς Ρώμης ἢ ὁ ἀρχαιολόγος — εἶναι αὐτὸς πού προσδιορίζει τὴν ἐπιλογή καὶ τὶς θέσεις πού υἱοθετοῦνται. Ἡ συμβῶσις εἶναι ἀναμφισβήτητη καὶ πρέπει οἱ σημερινοὶ ἀρχιτέκτονες νὰ λαμβάνουν ὑπόψη τους τὸ γεγονὸς αὐτό, ὅταν ἐκφέρουν κρίσεις, συχνὰ αὐστηρές, γιὰ τὸ ἔργο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Marie-Christine Hellmann

Ἀρχαιολόγος

Γύρω στὰ 1875, τὰ κέντρα ἐνδιαφέροντος ἔχουν σαφῶς μετατοπισθεῖ. Ἡ δωρικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία οἱ παλαιότεροι ἀρχιτέκτονες γύρευαν τοὺς κανόνες τῆς ἰδανικῆς ὁμορφίας καὶ ἡ ὁποία ἔτρεφε τόσες βαθιὲς σκέψεις πάνω στὴν ἁρμονία (Ἰγὸμνημα τοῦ Lebousteux), ἔχασε τὴν πρωταρχικὴ τῆς θέση. Μὲ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Α. Thomas, τὴν ἀφιερωμένη στὸ ναὸ τοῦ Διδυμίου Ἀπόλλωνα, τὸ ἰωνικὸ κιονόκρανο κατατὰ τὴν πρώτη θέση, πάνω ἀπὸ

τὸ Ἐρέχθειο, ἐνὸς τὴν Ἐπίδαυρο, τὸ 1891, ὁ Defrasse θὰ ἀσχοληθεῖ μὲ ἀγάπη καὶ ἐπιμέλεια, μὲ τὸν κορινθιακὸ κάλαθο. Ἄλλες διαφορὲς πού χαρακτηρίζουν τὴ δευτέρῃ περιόδῳ εἶναι πῶς τὸ θέμα τῆς Ἀποστολῆς δὲν ἀποτελεῖ πιά ἕνα μεμονωμένος ναὸς (ἐκτός ἀπὸ δύο ἐξαιρέσεις τῶν Διδύμων καὶ τοῦ Μαιουαλίου τῆς Ἀλικαρνασσού, πού λόγῳ τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ διακόσμου τους ξεχωρίζουν), ἀλλὰ πλήρη ἱερὰ: Ὀλυμπία, Δήλος, Δελφοί...

Αὐτόματα, οἱ διαστάσεις τῶν σχεδίων αὐξάνονται ὑπερβολικὰ, ἔτσι ὥστε ἡ προοπτικὴ ἀπόδοσις τῆς ἀναπαράστασις νὰ φτάνει κατὰ μέσο ὄρο 1 X 3,50μ. Ὅσο γιὰ τὸ γραμμικὸ σχέδιο μὲ σιλικὴ μελάνη, μοιάζει λιγότερο θετικὸ. Πάντως ἡ χρωματικὴ παλέτα πλουτίζεται καὶ ἀποκτὰ νέους τόνους, μὲ σαφὴ προτίμησις στοὺς ρόδινοὺς καὶ στὸ μαβί, πού ὑπάρχουν σ' ὅλη τὴ σύγχρονῃ γαλλικῇ ζωγραφικῇ.

Οι Άποστολές της Μικράς Άσιας και της Δήλου

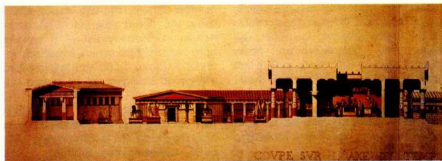
Ένω μία σχετική αυστηρότητα χαρακτηρίζει μερικές Άποστολές από την Άττική, αντίθετα από τα σχέδια των Dodwell, Stackelberg και Cockerell — γιά να μην αναφέρουμε παρά αυτούς — το γραφικό και το φυσικό στοιχείο ξαναβρίσκονται στη Μικρά Άσία όπου, στο μέσο των Διδύμων στην απότυπωση των έρειπιών, εμφανίζονται ανέμυμλοι και σπιτάκια σέ τομή μέ όλες τους τίς λεπτομέρειες. Άκόμα κι άν ή χαρά του Albert Thomas είναι έμφανής στήν απότυπωση των πλούσιων και πολύπλοκων κυματιών του ναού του 4ου αι. π.Χ. σέ έναν μεγάλο πίνακα κλίμακας 1 : 4, παράλληλα γυρεύει τήν αίσθηση τίς μνημειακής αρχιτεκτονικής, όπου τό άσπρο χρώμα του μάρμαρου άρκει γιά τήν απόδοση του μεγαλείου τής φόρμας, μέσα από σχεδόν άχρωμες προοπτικές απόδοσεις (μόνο τό ύραίο χάλκινο κιγκλιδίωμα ξεχωρίζει). Άς σημειωθεί έδώ πώς ή άποψη πού εκπόνησε ο Thomas ελάχιστα διαφέρει από αύτήν πού είναι σήμερα παραδεκτή. Οι διαφορές έγκνεται στο μικρό μέγεθος του ναΐσκου και πρό παντός στή λιτότητα του προθάλαμου στόν όποιο μία μόνο πόρτα — και όχι τρείς — δίνει σέ μία σχετικά μικρή σκάλα. Ένω ο ίδιος ο Α. Thomas είχε ήδη αφιερώσει ένα χρόνο δουλειάς (1872-73) στό ναό τής Άθηνάς Πολιάδος στήν Πριήνη, προτού καταπιαστεί μέ τό Δίδυμο, ο Louis Bernier, έφτασε κι αυτός στίς μικρασιατικές άκτές διαλέγοντας γιά θέμα έργασίας τήν Άλικαρνασσό. Άνάμεσα στίς πολλές αναπαραστάσεις πού έχουν προταθεί ή αυτό τό μοναδικό κτίσμα — κυρίως από Άγγλοάξονες — ξεχωρίζει ή άποστολή του Bernier χάρη στήν πρωτοτυπία τής, άκόμα κι άν τά χρώματα μπορεί νά φανούν κάπως μονοτά και τό σύνολο λίγο βαρύ. Η άπουσία επεξηγηματικού ύπομνήματος δέν μάς έπιτρέπει, δυστυχώς, νά εκτιμήσουμε τίς πηγές του και τήν έγκυρότητα τής μεθόδου πού ακολούθησε. Θεωρούμε πώς αυτό πού είναι άξιο προσοχής είναι ή απότυπωση τής «σύγχρονης κατάστασης» του Μουσωλείου. Δίπλα σέ δύο σχέδια τής πόλης και του χώρου γύρω από τό Μουσωλείο, ο Bernier συγκέντρωσε τίς λεπτομέρειες και τίς πλάγιες τομές των πολύπλοκων κυματιών και των αρχιτεκτονικών μελών, άπλως μέ σινική μελάνη. Τέλος, δέν μπορεί νά μείνει κανείς άδιάφορος στήν εύαισθησία και τή χάρη 14

μικρών σχεδίων μέ μολύβι πού φιλοτέχνησε ο Bernier στό Λονδίνο τό 1875, και άπεικονίζουν πιστά τόν περίφημο γλυπτό διάκοσμο του κτίσματος (ζωφόρος και γλυπτά). Προτού επιστρέψουμε στήν ηπειρωτική Έλλάδα, έπιβάλλεται ένας σταθμός στή Δήλο. Ο Theophile Hanoulet είχε άρχισι τή «Μεγάλη άνασκαφή του ιερού του Άπόλλωνα». Τό 1881-82 τόν βοήθησε και ο Η.- Ρ. Nenot ο μεγάλος πίνακας τής «σύγχρονης κατάστασης» του τέμνουσας δείχνει καθαρά τήν τεχνική τής άνασκαφής, όπως γινόταν εκείνο τόν καιρό μέ τίς τομές. Άκόμα και άν τά περισσότερα λόνθματα των κτιρίων άποδείχτηκαν άναθασμένα, τό κύριο ενδιαφέρον του σχεδίου αυτού βρίσκεται στό γεγονός ότι μάς δείχνει τίς κατευθύνσεις των ρωμαϊκών και των θυζαντινών τοίχων, πού στή συνέχεια κατεδαφίστηκαν. Η άναπαράσταση αισθητικά πολύ ύραία, έχει δυστυχώς ελάχιστο άρχαιολογικό ενδιαφέρον: Ολόκληρη ή ζώνη του άρχαίου ιερού λιμανιού, μέ μία πλατιά προκυμαία ή όποια κατέχεται από άναθήματα και χωρίζεται από τήν άγορά του Θεόφραστου από τά προπύλαια, άνήκει στόν κόσμο τής φαντασίας. Βέβαια είναι άλήθεια ότι τήν εποχή εκείνη ή Στοά των Ναζίων δέν ήταν καθαρά έμφανής. Η άποστολή του Nenot είναι ή πρώτη από διάφορες έργασίες,

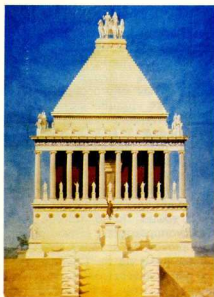
πού χαρακτηρίζονται από τό φόβο του κενού και τήν άγάπη γιά υπερβολικό διάκοσμο, στοιχεία πού καθερφίζουν τίς τάσεις τής σύγχρονης τέχνης. Τά άναθήματα, ο Nenot τά άντέγραψε από συλλογές άρχαιολογικών σχεδίων άποτομώντας συχνά αύθαιρετες «μεταθέσεις»: Τά μικρά χάλκινα άντικείμενα γίνονται μαρμάρινα, όριζόμενοι κίονες ναών σκεπάζονται από τοιχογραφίες, γνωστά άνάγλυφα γίνονται περίπια γλυπτά, τούς τοίχους και τούς κίονες των ναών καλύπτουν τοιχογραφίες και έπιγραφές τονισμένες μέ ροζ και γαλάκιο χρώμα. Πολλά στοιχεία αύτής τής άναπαράστασης έξηγούνται από τό γεγονός ότι ο Nenot είχε ένδιαφερθεί πολύ γιά τήν Πομπηία, πράγμα πού αναφέρει άλλωστε και στό ύπόμνημά του: «Τά σπίατα, των όποιών τά έρείπια βρίσκονται γύρω από τό τέμενος, μοιάζουν μέ τίς κατόψεις, μέ τά ψηφιδωτά ή άκόμη και μέ τή ζωγραφιστή διακόσμηση, πού συναντάμε στήν Πομπηία. Έκρινά λοιπόν όρθό, όσον άφορά τήν πολυχρωμία, νά υιοθετήσω ένα ρυθμό σχετικό».

Η ηπειρωτική Έλλάδα

Τό 1883, μόλις είχε άποκαυφεί ή Άλις τής Όλυμπίας από τούς Γερ-

2. Έργο του Άπόλλωνα στή Δήλο, τομή άναπαράσταση του Η.Ρ.Νenot (1882).

3. Μουσείο της Άλικαρνασού, αναπαράσταση πρόσφατη από τον L. Bernier (1877).

5. 'Ακρόπολη της Άθνας, δυτική πρόσοψη, από τον Ch. Nicod (1912).

μανούς αρχαιολόγους, ο Laloux την αποτυπώνει, ακολουθώντας το παράδειγμα του Abel Blouet μισόν αιώνα νωρίτερα (μέ την 'Επιστημονική 'Αποστολή στο Μωριά). Τό αυστηρό σταχί ύδρόχρωμα δεσπόζει στις αναπαράστασεις του Μητρώου, του Φιλιπείου και του μεγάλου ναού του Δία, γιά νά αποδοθεί το σταχί χρώμα του τοπικού ασβεστόλιθου. Πιο όμορφη όμως παραμένει ή γενική αναπαράσταση της 'Αττικής, μέ τή λεπτά ψηφιδωτά άνάμεσα στις συστάδες του πράσινου. Βέβαια κανείς εαφνιάζεται και συνάμα διασκεδάει μέ τις μελανόμορφες φιγούρες αγγείων πού ξεδιπλώνονται πάνω στους τοίχους του ναού, καθώς και μέ τή λεπτομερή απόδοση του αγάλματος του Δία. Τό λατρευτικό άγαλμα θεωρήθηκε, εζάλλου, πάντοτε από τους θρασευμένους μέ τό Βραβείο της Ρώμης ως ένα άπαραίτητο στοιχείο τόλμης.

Λίγο άργότερα, κατά τις άνασκαφές του Καθβαδία, οι ναοί της 'Επιδούρου θά τραδηθούν τήν προσοχή του Defrasse. Άν τό γενικό ύψος της

4. Ναός του Δία στην Όλυμπια, τομή αναπαράστασης του V. Laloux (1883).

έρευνάς του θυμίζει εκείνο του Laloux, δέν πρόκειται παρά γιά μία επιφανειακή έντύπωση: 'Η κοινή εργασία του Defrasse και του αρχαιολόγου Lechat — πού δίκαια εκτίθεται στό Μουσείο της 'Επιδούρου — περιέχει σχέδια πολύ πώ λεπτά και διαφοροποιημένα τά όποια, πάνω όί όλα, μαρτυρούν μία βαθιά γνώση. Όι δύο συνεργάτες έλαβαν ύπόψη τους όχι μόνο τις επιγραφές μέ λογαριασμούς, άλλα και γιά πρώτη φορά έθεσαν τό πρόβλημα της μεθόδου. Είναι ό λόγος γιά τόν όποίο ό Defrasse αισθάνεται τήν ύποχρέωση νά δώσει αυτό πού όνομάζει «κατάσταση αποτύπωσης» του ναού του Άσκληπιού και της Θόλου, δηλαδή μία αναπαράσταση πού στηρίζεται άποκλειστικά σε στοιχεία πού έχουν διατηρηθεί, χωρίς τήν παρεμβολή άλλων ύποθετικών στοιχείων. Αυτή είναι άναντίρρηση μία πολύ σύγχρονη άντιμετώπιση του προβλήματος.

Τήν τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα, οι Δελφοί άποτελούν τήν κορωνίδα όλης αυτής της σειράς εργασιών: Μέ πίνακες ως επί τό πλείστον πελώριων διαστάσεων — ή μεγάλη λεπτομερής προοπτική αναπαράσταση σε κλίμακα 1 : 50 «σύμφωνα μέ τά σύγχρονα λείψανα και τά αρχαία κείμενα» φτάνει τά 1,97 X 3,66μ. 'Ο Τουμαίιε κατορθώνει νά συνταιριάξει τήν ασύπρτερους αρχαιολογικές άπαιτήσεις μέ μία ιδιαίτερα άναπτυγμένη καλλιτεχνική αίσθηση, όπου σκηνές της καθημερινότητας αποτυπώνονται εκ του φυσικού, γειτονύοντας μέ μία έντονη αγάγη του έντυπωσιακού. Άν και από τήν έποχή

έκείνη έχει έπιτελεστεί μεγάλη πρόοδος στη γνώση της αρχιτεκτονικής του ιερού των Δελφών, ή εργασία του Τουμαίιε δέν παύει νά άποτελεί τό θεμέλιο κάθε σχετικής έργασίας.

Οι άρχές του 20ου αιώνα

Μέ τόν Pontremoli στην Πέργαμο, τόν Hulot στη Σελινούτα, τόν Camille Lefèvre στη Δήλο και τόν Patrice Bonnet στην Πρίηνη παρατηρούμε πώς συντελείται μία αλλαγή: Τό ενδιαφέρον γιά τά μνημεία άντακιστά τό ενδιαφέρον γιά τήν πολεοδομία. Βέβαια τά σημαντικά κτίρια και οι ναοί δέν παραγκωνίζονται τόσο ό μεγάλος θωμός του Δία στην Πέργαμο όσο και οι τρεις ναοί στη Σελινούτα μελετούνται έξωνυχιστικά από τούς Γάλλους αρχιτέκτονες. Δέν πρέπει όμως νά άποσιωπήσουμε τό γεγονός ότι οι μελέτες αυτές μοιάζουν μέ εισαγωγικά σημεϊώματα δίπλα στην ύπόλοιπη εργασία, δηλαδή τό σχεδιάγραμμα των δρόμων, τις οικοδομικές γραμμές των σπιτιών ή τις καμπύλες των όχυρωματικών έργων. Στη σύγχρονη αρχιτεκτονική, όπως και στις αρχαιολογικές άνασκαφές, τό πρόβλημα των πόλεων παίρνει μία θέση όλοένα σημαντικότερη πού έξηγει τή φράση του Hulot: «'Ο,τι έχω άποκαταστήσει σύμφωνα μέ τά αρχαία ύπάρχοντα λείψανα έχει γίνει κατά τό δυνατόν άκριβέστερα και θά άναφερθεί στό 'Υπόμνημα. 'Ο,τι συμπληρώθηκε ύποθετικά, όπως οίς, άγορά, παλαιότερες, γυμνάσιο,

θέατρο, λιμάνι με άποθηκες κλπ. έχει άπεικοιστεί βάσει αναλογιών με πόλεις της Σικελίας, της Ελλάδας ή της Μικράς Ασίας, σύμφωνα πάντα με την τοπογραφία του χώρου και με τὰ ἄρχαία ἔθιμα» (Υπόμνημα). Οι άνασκαφές, πού ἐντυπωσίασαν, ἦταν αὐτή τῆς Θήρας, τῆς Πρίηνης καί ἡ ἐπέκταση στίς κατοικίες στή Δῆλο. 'Εδῶ καί λίγο καιρό νωριζοῦμε τήν 'Αποστολή τοῦ C. Lefèvre ἡ ὁποία ἐκτίθεται στό Μουσείο τῆς Tours στή Γαλλία. Σ' αὐτή δεσπόζουν καλαισθητές ἀπόψεις τῆς συνοικίας τοῦ Θεάτρου στή Δῆλο. Ὡς πρὸς τή γενική ἐντύπωση, ἡ ἐργασία αὐτή εἶναι αισθητά πιό πειστική ἀπό ἐκείνη τοῦ Népot. Σάν ἐπιβίωση τῆς ὁμάδας ἐργασιῶν πού ἐξετάσαμε, θά δοῦμε τήν 'Αποστολή τοῦ Paul Domens πού τὸ 1936 ἀφιερῶθηκε στή Λίνδο. Ἡ μελέτη αὐτή πού μέχρι σήμερα παρέμενε ἀγνωστή, παρὰ τὴ λιτότητα τοῦ σχεδίου, καθρεφτίζει ἐν τῆ ἐποχῇ τοῦ καλλιτέχνη. Ἡ ἀποψη, πού υιοθετεῖ θυμίζει τὴ Σελινούτα μέ τὰ μεγάλα πλοία μέσα στό λιμάνι ἡ ἀκόμα τὴν 'Ακρόπολη τῶν Ἀθηνῶν ὅπως τῆ

φαντάστηκε ὁ Lambert. Μὲ τὴν 'Ακρόπολη αὐτή, ἀστείρευτη πηγή ἐμπνευσης, θά τελειώσουμε, ἀναφέροντας τὴν 'Αποστολή τοῦ Nicod πού χρονολογεῖται στὰ 1912. Δίπλα σ' ἕνα πού μεγάλο σχέδιο πού περιλαμβάνει τόσο τὸ Μουσείο ὅσο καί τὰ παλιά κτίρια τῆς Πλάκας καί τὸ ναὸ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, μᾶς δίνει πολλές ἀπόψεις τοῦ Ἱεροῦ Βράχου μέ τὴ σύγχρονη πόλη στὰ ριζὰ του, σὲ τόνους τοῦ ἴδιου χρώματος, ὅπου δεσπόζει τὸ μαβί, τὸ κίτρινο καί τὸ ἐκτυφλωτικό ἄσπρο τῆς ἐκκλησοῦλας τοῦ Λυκαθηττοῦ.

Βιβλιογραφία

J. STUART καί N. REVETT, *The Antiquities of Athens*, I-IV (Αὐθ. 1762-1816). — *The Unedited Antiquities of Attica*, Society of Dilettanti ἐκδ. (Αὐθ. 1817). — O. VON STACKELBERG, *Der Apollontempel zu Bassae in Arcadien*, (Pisa, 1826). — J. HITTOFF καί L. ZANTH, *Architecture antique de la Sicile*, I-IX (Παρ. 1827-1829). — H. W. INWOOD, *The Erechtheion at Athens*, (Αὐθ. 1827). — C. R. COCKERELL, et al., *Antiquities of Athens and other places in Greece, Sicily etc. Supplementary to the*

Antiquities of Athens by J. Stuart and N. Revett (Αὐθ. 1830). — A. BLOUET et al., *Expédition de Morée*, I-III (Παρις, 1831-1838). — F. C. PENROSE, *An Investigation of the Principles of Athenian Architecture* (Αὐθ. 1851). — J. HITTOFF, *Restitution du temple d'Empédocle à Sélinonte ou l'architecture polychrome chez les Grecs* (Παρ. 1851). — C. R. COCKERELL, *The Temples of Jupiter Panhellenios at Aegina and of Apollo Epourus at Bassae*, (Αὐθ. 1860). — A. MICHAELIS, *Der Parthenon (Aezchia)*, 1871). — H. LABROUSTE, *Les temples de Paestum* (Παρ. 1877). — O. RAYET καί A. THOMAS, *Milet et la galle Latmique* (Παρ. 1877). — R. BOHN, *Die Propyläen der Akropolis (Bepolnio)*, 1882). — Ch. GARNIER, *Le Temple de Jupiter Panhellenien à Egine*, (Παρ. 1884). — V. LALOIX καί P. MONCEAUX, *Restauration d' Olympie* (Παρ. 1889). — A. DEFASSE καί H. LECHAT, *Epidaurie* (Παρ. 1895). — E. PONTREMOLI καί M. COLLIGNON, *Pergame* (Παρ. 1895). — *Les Envois de Rome. Restaurations des monuments anciens, tère partie, architecture grecque*, Pouchet ἐκδ. (Παρ. γύρω σὲ 1900). — H. d'Espouy, *Fragments of architecture antique*, I et II (Παρ. γύρω σὲ 1900). — H. d'ESPOUY καί G. SEURIE, *Monuments antiques relevés et restaurés par les architectes-pensionnaires de l'Académie de France à Rome*, I (Παρ. γύρω σὲ 1900). — Th. HOMOLLE καί A. TOURNAIRE, *Fouilles de Delphes II. Relevés et restaurations d' A. Tournaire* (Παρ. 1902-03). — J. HUILOT καί G. FOUGERES, *Sélinonte*, (Παρ. 1910). — M. COLLIGNON, *Le Parthénon*, (Παρ. 1926, 2η ἐκδ.). — G. P. STEVENS καί J. M. PATON, *The Erechtheion* (Cambridge, 1927). — A. K. ORLANDOY, *Ἡ ἀρχιτεκτονική τοῦ Παρθενῶνος* (Ἀθῆνα, 1975).

6. Δεξιόφ., Ἱερά ὁδὸς καί ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνα, λεπτομέρεια τῆς γενικής ἀνασκόπησης ἀπὸ τὸν A. Tournaire (1894).

